

Répási Krisztián

Börtönpolitika Magyarországon

Sikerek és kudarcok

A Fidesz kormányprogramjában élesen kritizálja, hogy a Szocialista Párt elvtelen módon javította a bűncselekményt elkövetők fogvatartási körülményeit, valamint hat és fél év alatt lecsökkentette a rabok számát 17000-ről 14000-re, tudatosan leépítve a büntetés-végrehajtási intézetek munkalehetőségeit. De egy büntetés-végrehajtási intézet célja valóban az, hogy minél több foglyot minél rosszabb körülmények között tartson, és hogy mehetett tönkre mindössze nyolc év alatt a rabmunka intézménye?

Eltérő fejlődéstörténetek

Ma a büntetés-végrehajtás célja az európai uniós normákat magukévá tevő országokban a rabok biztonságos őrzése, a megaláztatásoktól mentes bánásmód, valamint, hogy szabadulás után a fogvatartottak vissza tudjanak illeszkedni a társadalomba, azonban a második világháború utáni európai börtönpolitika két egymástól homlokegyenest eltérő utat járt be.

A nyugat-európai országokban hosszú idő alatt formálódott a jelenleg is alkalmazott büntetés-végrehajtási rendszer, melynek kezdetei az ötvenes évek közepére tehetőek, ugyanis ekkor kezdődtek meg azok a szakmai és társadalmi viták, amik körüljárták, újragondolták többek között az elítéltek bánásmódjának szabályozását és a büntető igazságszolgáltatás alapvető elveit. Az évtizedek során különböző, büntetés-végrehajtással kapcsolatos elképzeléseket próbáltak ki, alkalmazva, vagy elvetve őket, attól függően, hogy beváltak-e, vagy sem. A nyolcvanas évektől kezdve kristályosodott ki az a rendszer, ami az emberi jogok tiszteletben tartásán, a személyiségfejlesztésen, az oktatáson, a szakképzésen, a rehabilitáción, az izoláció csökkentésén, társadalmi (re)integráció elősegítésén alapszik, melynek szerves része az örök, pedagógusok és pszichológusok összehangolt tevékenysége.

Ezzel szemben Magyarországon és általában véve a szocialista blokkban sokáig az elnyomáson, a foglyok megalázásán, megvetésén és a megtorláson volt a hangsúly, kizárva minden más alternatívát. Hazánkban csak a 70-es évek közepétől kezdtek el csökkenteni a börtön represszív és személyiségtorzító elemeit, lemondva végleg a korábban alkalmazott politikai átnevelésről is. A nyolcvanas évek politikai környezetének enyhülése magával hozta a büntetőpolitika megújulását is, melynek során megszüntették az ésszerűtlen, az elítéltek személyiségét károsító és jövőjét veszélyeztető hatáselemeket. Az új szabályozás nem kényszerrel akarta kierőszakolni a képességeket javító különböző oktatási, szakképzési, közművelődési, gyógyító programokon való részvételt, hanem ösztönzéssel.

Börtönállapotok Keleten és Nyugaton

Az évtizedes lemaradás és a rendszerváltás utáni egyre növekvő forráshiány megágyaztak a jelenleg is kritikus állapotú kelet-európai börtönviszonyoknak, emiatt jól látható törésvonal húzódik nemcsak Magyarország, hanem általában véve a volt keleti tömb és a nyugat-európai országok között.

A leginkább szembetűnő különbség a túlszűfoltóság. Európa nyugati felében ugyancsak túltelítettek a börtönök, azonban a régebbi uniós tagállamokban egyrészt nagyobb az intézetek befogadóképessége, másrészt – ami talán a leglényegesebb különbség a nyugat- és kelet-európai börtönpolitika között – gyakrabban élnek a túlszűfoltásra megoldást kínáló, a szabadságvesztést mellőző alternatív büntetésekkel, a próbaidő intézményével (probációval), valamint nagyobb hangsúlyt fektetnek a bűnmegelőzésre és a szabadult rabok utógondozására is. A magyar büntetés-végrehajtás nehezen áll át az új rendszerre, sőt hazánk e téren még sikeresnek is mondható, ha azt vesszük, hogy a közelmúltban a szomszédos Ukrajnából öngyilkosságokról, kínzásokról és tömeges fogolyverésekről szóló hírek érkeztek.

Néhány hazánkhoz hasonló nagyságú ország adatai

Ország	Az intézetek kapacitása	Intézetek száma	Telítettség	Fogvatartottak száma (az előzetesekkel együtt)	Bv-alkalmazottak száma összesen
Magyarország (2009. 12. 31.)	12 042	34	128 %	15 432	8221
Csehország (2008)	19 471	36	105,3%	21 965	10 454
Ausztria (2009. 5. 1.)	8560	28	97,1%	8308	3087
Észtország (2010. 1. 1.)	3656	5	97,1%	3555	1895 (2008. április)
Hollandia (2010. 4. 30.)	18 064	90	86,4%	15 604	13 146 (2008. 9. 1.)

A másik fontos különbséget Európa két félteke között a pénzhiány okozza, ami legszembetűnőbben a büntetés-végrehajtási intézetek hiányos felszereltségében, előregedett állapotában nyilvánul meg. Példának okáért nemcsak hazánkban, hanem a csehországi fegyintézetekben is probléma a kisgyermekes anyáknak, testi fogyatékosoknak, mentális vagy viselkedési zavarokkal küzdő raboknak fenntartott speciális részlegek működtetése, a HIV-pozitívak, illetve a drog- és alkoholfüggők kezelése, az előzetesben ülők elhelyezése, valamint annak megakadályozása, hogy az első alkalommal börtönbe kerülőket behálózzák a régebb óta bent lévő, veszélyesebb elítéltek.

A forráshiány a bv-alkalmazottak fizetésében is testet ölt. A kevés pénz, valamint az a tény, hogy a büntetés-végrehajtásban munkát vállalók társadalmi elismertsége meglehetősen alacsony, nem teszi vonzóvá a pályát, ez a tendencia pedig korrupcióhoz, vagy jelentős létszámhiány kialakulásához vezetett az itt dolgozók körében.

A magyar büntetés-végrehajtási adatok alakulása

Évszám	Fogvatartottak száma (az előzetesekkel együtt)	Az intézetek kapacitása	Telítettség	Bv-alkalmazottak száma összesen
2000	15 821	9797	161,5%	6346
2001	17 119	10 963	156%	nincs adat
2002	18 096	11 234	161%	8283
2008	14 748	12 556	117%	7552
2009	15 432	12 042	128%	8221

Sikerek és kudarcok

Az uniós csatlakozás óta több szempontból is javult a helyzet a magyar büntetés-végrehajtáson belül, csökkentve a lemaradást a régebbi uniós tagállamokhoz képest. Nyolc évvel korábban Európában csaknem egyedüliként 161%-os túltelítettséggel működtek a hazai börtönök, ez ma lecsökkent 128%-ra. Több börtönben jelentős infrastrukturális fejlesztéseket végeztek, új fegyintézetek is épültek. Ezenfelül előtérbe kerültek az alternatív büntetési formák: az enyhébb büntetési tételek esetében a mediáció (békítő eljárás), és a közérdekű munka, melyek sikeres esetben kiváltják a büntetőeljárást, ezáltal elkerülhető a fegyintézet személyiségtorzító hatása, valamint a visszaesők száma is kisebb. Ugyanakkor az Európa Tanács, a Magyar Helsinki Bizottság és Szabó Máté ombudsman az évek során számos kritikát is megfogalmazott. Továbbra is alacsony a büntetés-végrehajtásban dolgozók fizetése, nincs elég börtönorvos, fegyőr, pszichológus, sok helyütt nincs kellőképpen megoldva a rabok foglalkoztatása, a legtöbb bv-intézet további fejlesztésekre szorul, az alternatív büntetési formák pedig – amit a hatóságok nehezen tesznek magukévá – hazánkban még gyerekcipőben járnak.

Emellett politikai pártok és bv-alkalmazottak részéről is elhangzanak olyan bírálatok, miszerint nem elég szigorú a büntetőtörvénykönyv és erősen lecsökkent a börtönök visszatartó ereje, mert a rabok az európai normákhoz való felzárkózás jegyében alkalmazott túlságosan is enyhe szigor és fegyelem miatt a fegyintézetekben pihenik ki „fáradalmaikat”, felkészülve az újabb bűncselekményre. Az előző kormányok szemére vetik még, hogy módszeresen leépítették a rabmunka intézményét, így a kritikusok szerint a bűnözők szinte teljesen az adófizetők pénzén élőködnek, és nem termelik saját tartási költségeiket, pedig erre „minden lehetőség fennállna”.

Munka a fegyintézetek falain belül

Mind a nyugat-európai, mind a szocialista típusú büntetés-végrehajtási rendszerben már évtizedekkel ezelőtt megteremtették a rabok munkavégzésének lehetőségét, ami leginkább könnyűipari (fa-, bőr- és kézműipari) termékek elállítása és mezőgazdasági munka végzése körül csoportosul. A legtöbb európai országban a munkavégzés kötelező, célja a reszocializáció, vagyis a szabadulás utáni visszailleszkedés a társadalomba. Más nem is nagyon lehet, a régebbi uniós országokban, ahol tagállamonként eltérő módon gyökeresedett meg a rabmunka, jó ideje nyilvánvaló, hogy hiú ábránd profitot remélni az elítéltek által végzett munkából, mert a legtöbb börtönvállalat veszteséges.

Árnyalva a Fidesz bírálatát, ez a foglalkoztatási forma hazánkban nem az elmúlt nyolc évben ment tönkre és nemcsak nálunk van nehéz helyzetben. A tényleges leépülés már a rendszerváltás után elkezdődött, amikor is a gazdasági változások, a munkanélküliség megugrása és a szigorú piaci követelmények olyan kihívás elé állították a büntetés-végrehajtási vállalatokat, amiknek nem, vagy csak részben tudnak megfelelni, ezért az elítéltek munkáltatása jelentősen visszaszorult. Továbbá a távol-keleti termelők nagyszámú megjelenése és az ebből adódó európai uniós piaci átrendeződés más, nálunk sokkal jobb helyzetben lévő európai ország könnyűipari termékekkel kereskedő bv-vállalatát is nehéz helyzetbe hozta. Emellett a

legtöbb nyugat-európai országban a költségvetésből fedezik az elítéltek munkabérét azért, hogy legalább nullszaldósra ki lehessen hozni a rabmunkát, ezzel szemben Magyarországon a mai napig a profitorientált munkavégzés dominál, pedig az elítéltek által végzett munka nem lehet több, mint nevelő célzatú, a megkeresett pénz pedig részben fedezheti a tartási költségüket. A fentiek tükrében tehát hiba volna egyedül a szocialista kormányzatot okolni a börtönmunka nehéz helyzetéért, az pedig erősen kétséges, hogy a rabmunka feltámasztásához hazánkban temérdek lehetőség kínálkozna.

Új büntetőpolitika?

A Fidesz kormányprogramjában következetesen kiáll korábbi büntetőpolitikája mellett, melynek középpontjában a Btk szigorítása áll – valószínűleg ennek is köszönhető, hogy a Fidesz-MDF kormány idején megugrott a fogvatartottak száma –, így nem meglepő, hogy elvtelennek nevezi a fogvatartási körülmények javítását és az elítéltek számának csökkentését. Azonban az elmúlt nyolc év fejlesztései az uniós norma elérésének érdekében születtek. Az intézkedések célja nem valamiféle eltúlzott liberalizáció volt, hanem annak szem előtt tartása, hogy a foglyok döntő többsége vissza fog kerülni a társadalomba, és emiatt nem mindegy, hogy az illetőből keményebb bűnöző válik-e a rácsok mögött, mint amikor bement, vagy pedig egy társadalomba visszailleszkedni képes ember. Kétségtelen, hogy az enyhítő intézkedéseknek a vadhajításai is megjelentek: főként a visszaeső, „rutinosabb” bűnelkövetők körében csökkent a börtön visszatartó jellege. De azért megkockáztatjuk, hogy a társadalom nagy részének a letöltendő szabadságvesztés kilátásba helyezése a mai napig elrettentő erővel bír.

Jelen pillanatban kérdéses, hogy az új kormány a klasszikus, represszió alapuló rendszert szeretné-e újraéleszteni, kizárólag a Btk szigorítására koncentrálva, melynek szerves részét képezné a „három csapás” törvényjavaslat, vagy inkább az alternatív büntetésformákat, a bűnmegelőzést és az utógondozást (is) támogatná,

fontos szerepet szánva a húsz éve vergődő rabmunka intézményének. Utóbbi esetben ugyanis elkerülhető lenne, hogy ismét riasztóan, ha úgy tetszik elvtelenül megugrana a fegyintézetek túlsúfoltsága, hatalmas terhet róva a büntetés-végrehajtásban dolgozókra.

A büntetés-végrehajtás célja ideális esetben a nevelés és a pozitív irányba történő személyiségfejlesztés. Míg az Európai Unió régebbi tagállamaiban a büntetőpolitikai intézkedések ezt az irányt célozták meg, addig a szocialista országokban ettől eltérő, az elnyomásra és a megtorlásra helyezték a hangsúlyt. A rendszerváltás után több évtizednyi késéssel, de a kelet-európai országok, köztük hazánk is megkezdtek a felzárkózást az európai büntetés-végrehajtási normákhoz. A folyamat a kézzel fogható sikerek mellett a szemléletváltásban jelentkező nehézségek, a pénzhiány és a nem megfelelő koordinálás miatt erősen akadozik, melynek a bv-dolgozók, az elítéltek és nem utolsósorban a társadalom látják kárát.

Egy új, átgondolt büntetőpolitikai koncepció sokat lendítene a helyzeten, azonban kizárólag a törvények szigorítására fókuszáló, az alternatív büntetésformákat mellőző és a rabmunkát csak szavakban újraélesztő intézkedések csak tovább ártanak.